

Aleš Debeljak

Balkáni pallóhíd

*Nektek, Mija és Pavel Debeljak,
az első Jugoszlávia gyermekeinek,
akik nagyszülők a posztjugoszláv
Szlovéniában lettetek.*

Köszönet. A *Balkáni pallóhidat* egyedül írtam. Bár az írás magányos foglalatosság, írás közben nagyobb közösségtől való hálatelt függésben léteztem. Nehezen fejeztem volna be a könyvet Aleš Uhan, a megbízható Vit Tepeš számítógépes felkészültsége, Vit Tepeš poni expresse, Maša Vodušek segítsége és Mitja Čander szerkesztői türelme nélkül. Piranban Roža Kanduš asszony fogadott nyájasan a lakásba, ahol részben megírhattam ezt a könyvet. Teljes támaszra találtam feleségem és gyermekeim szeretetében, akik még mindig mosolyogva fogadják az elsüllyedt világba tett rögeszmés kirándulásaimat. Szerény viszonzásul, mert hajdan megtanítottam nekik pár zaftos bosnyák viccet, és elvittem őket a Ljubljana–Zágráb–Szarajevó–Mostar–Korčula–Dubrovnik–Belgrád vonalon „az emlékek és az elvtársiasság útjára”.

*Komiža na Visu,
2010. augusztus*

Prológus. Miért írok egy elsüllyedt ország irodalmáról és íróiról? Először is, mert ebben az országban éltem le az életem javát. Másodszer, mert ez volt boldog gyermekkorom színtere. Harmadszor, mert gondolkodásra készítet a mai Európa felépítéséről. Negyedszer, mert a szlovén „belépés Európába” csak a „Balkánról való távozás” árnyoldalát jelenti. Ötödször, mert olyan világban élek, amely nem érdekel, kötődve elveszett dolgokhoz, amelyek az otthonomat jelentik.

Jugoszlávia és Európa. A magam mentségére írom tehát ezt a prológust mint bohém polgár és hivatásos olvasó: régi ljubljanei munkásnegyed, a Zelena jama és bizonyos balkáni, európai meg amerikai városok között élek, amelyekhez családi, baráti és hivatásbéli szálakkal kötődöm. 1961 katolikus karácsonyán születtem Ljubljánában (Szlovénia, akkor Jugoszlávia), két vidéki fiatal egyszobás lakásában, akik erdők ölelte belső-szlovéniai falujukból a második világháború után jöttek el kenyeret keresni a szlovén fővárosba.

Itt töltöttem a szocialista nyomortól függetlenül gyönyörű gyermekkoromat és ifjúságomat, itt jártam sportgimnáziumba, diplomáztam 1985 májusában a Ljubljani Egyetem bölcsészkarán összehasonlító irodalomtudományból és filozófiából, itt borotváltam le a diákévekben növesztett szakállt és bajuszt, majd mentem első ízben Amerikába, hogy átessenem az „átmenet szertartásán” az Atlanti-tól a csendes-óceáni partokig, Greyhound-buszon, a Transcontinentál Interstate 80 országútvonalán.

1988 augusztusában jugoszláv útlevéllal posztgraduális képzésre utaztam Amerikába, a Maxwell School of Citizenship and Public Affairsra. A New York állambeli Syracuse Universityn doktoráltam. Öt évvel később szlovén útlevéllal jöttem haza szülővárosomba, de már nem ugyanabba a hazába. Az amerikai tapasztalat annyira megváltoztatta az életemet, mint amennyire Jugoszlávia erőszakos eltűnése.

Feleségemet egy brooklyni művészbulin ismertem meg az Irwin-művészcsoporthoz kiállítás megnyitóján. Az egyik Irwin-tag, Andrej Savski általános iskolai barátom volt, nagy partit rendeztek. Ott ismertem meg Ericát. 1993 októberében házasodtunk össze. Bankszakemberből lett műfordító és író, Erica Johnson Debeljak. A posztjugoszláv Szlovéniában szerzett tapasztalatait összegezte *Forbidden Bread: A Memoir* című könyvében (North Atlantic Books, Berkeley, 2009), amely *Tiltott kenyér: Emlékek* címmel jelent meg a ljubljani Modrijan Kiadónál. Három gyerekünk van: a 15 éves Klara, a 13 éves Simon és a 11 éves Lukas. Egy-egy évet töltöttünk bérelt lakásokban, Budapesten, San Franciscóban és Chicagóban: öt évente egy idegen városban. Otthonunk, állandó lakóhelyünk a ljubljani Ze-

lena jamában, Moste városrészben, a Zvezna utcában található.

Fontos egyáltalán az utcánév?

Fontos. A mi negyedünkben az utcák ilyen neveket viselnek, mint Proletarska, Partizanska, Prvomajska, Tovarniška és Družbena, azaz Proletár, Partizán, Május elseje, Gyár és Társadalom utca. A név itt valóban jelez valamit, nomen est omen. Az államhatárok és a politikai rend változása ellenére, az utcák itt megőrizték a második világháború után kapott nevüket.

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság szövetségének (SFRJ) története beleíródott állandó lakhelyembe. Részemről semmi dilemma. Az új szlovén állam hivatalnokai dilemmáztak, akik – a „kitörölteket kivéve” – valamennyi állampolgárnak 1991 után kiállították az új iratokat, az új születési anyakönyvi kivonatot is beleértve. A születési országnak csak apró nyomai vannak: Jugoszláviát a bürokraták az én irataimon szegénylős három ponttal hallgatták el.

Én nem szégyellem, hogy Jugoszláviában születtem és Jugoszláviában nőttem fel. Itt sajátítottam el a különböző kultúrák és nyelvek, vallási hagyományok meg a politikai és társadalmi eszmék koncentrikus köreit.

Jugoszlávia politikai közösség volt, amely a köztársaságok/államok nemzetek feletti szövetségeként alakult. A szlovénok negyed százada élnek önálló államban, és tíz éve az Európai Unióban. Az EU ugyancsak politikai közösség, amelyet államok nemzetek feletti szövetségeként alapítottak. Mindkét formációt jellemzi a demokratikus deficit. Az EU-tagállamok persze kapitalizmusban működnek, míg az SFRJ a szocializmusban. A „személyi kultuszt” sem ismerjük az EU-ban. (Hogy is hívják az Európa Bizottság

vagy az unió elnökét? Ráadásul a kapitalizmus maga az embernek ember által való kizsákmányolása. A szocializmus az ellenkezője volt.)

A Jugoszláviában született és felnőtt néhány kiváltságos generáció tagja vagyok. Kiváltságosak voltunk, legalábbis a multikulturalitás szempontjából, amit persze iskolai programok sulykoltak – nem kevésbé a személyes élmények. Így tartottuk tágabb hazánknak a Triglavtól a Vardarig, a Dunától az Alpokig és az adriai partoktól a Pannon-síkiig terjedő egész térséget. Jugoszláviában az ember megőrizhette identitását, miközben belenőtt a „szűkebb” (köztársasági, nemzeti) és „tágabb” (szövetségi, nemzetek feletti) haza kultúrájába is.

Nem vagyok róla meggyőződve, hogy a független szlovén államban és az EU-ban szocializálódó ifjabb állampolgártársaim már kialakítottak hasonló kapcsolatokat az egyesült és szabad Európával, a szlovénok mai „tágabb” hazájával.

Nincs ebben semmi különös: a „különbözőség az egységben” ma annyira megfoghatatlan Európában, mint a „testvériség, egység” volt a szövetségi Jugoszláviában. Mindkét ideológia esetében olyan képernyőről van szó, amelyre a népek és egyének saját óhajaikat és várakozásait vetítik ki. Ilyen szempontból az „európaiság” mint közös történet, amely több akar lenni alkotórészeinek összességénél, ellenállhatatlanul emlékeztet a „jugoszlávságra”.

Sőt: a szövetségi Jugoszlávia bizonyos kritikus sűrítésben kicsinyített EU-nak tűnhetett.

Micsoda ízléstelenség! – ráncolja erre homlokát a nyájas olvasó. Gondolja végig inkább még egyszer! Tegyük zárójelbe a Tito-rezsim politikai természetét, és vegyük szemügyre kulturális

alkotóelemeit: vessük össze a jugoszláv és az európai szövetséget! Meg fogunk lepődni a számos párhuzamon.

Mindkettőben az ábrahámí vallások dominálnak (a judaizmus, a kereszténység és az iszlám); jelen vannak a különböző nemzetek és kisebbségi közösségek vagy „nemzetiségek”; a különböző (és szövetségi szinten elvileg egyenrangú) nyelvek; a különböző írásmódok; az antik Róma és a középkori bizánci császárság öröksége; a nyugati kereszténység racionalitása és az ortodox kereszténység misztikus teológiája; a reneszánsz, a humanizmus és a felvilágosodás. De a muszlim közösségeket tekintve is nyilvánvalóak a párhuzamok. Jugoszlávia csaknem minden köztársaságában, nemcsak Bosznia és Hercegovinában volt történelmileg tartós a muzulmán közösség. Dicstelen kivételt képez Szlovénia, ahová a muzulmánok munkát keresve érkeztek az 1960-as években. Zsidó embertársaikat a mai szlovénok elei elűzték még a középkorban. Szlovénia a vallási és nemzetiségi szempontból legegységesebb köztársaság kétes tekintélyét „élvezte” a szövetségi Jugoszláviában.

A Balkán ott van mindenütt, ahol egykor sűrűn és folyamatosan éltek az Ottomán Birodalom alattvalói. Ily módon Jugoszlávia, akár csak az EU, balkáni kultúrákat foglal magában, vagyis azokat a kultúrákat, amelyekben felismerhető a szultáni birodalomból örökölt mindennapi szokások lenyomata. A balkáni „rhythm and blues” szekció (Románia és Bulgária) 2007. január 1-jén csatlakozott az európai zenekarhoz. Többé nem Görögország az egyedüli ortodox keresztény többségű európai ország. Ilyen az EU két újabb tagja, melyek közül Bulgária számottevő óslakos muzulmán közösséggel is rendelkezik.

A kettős állampolgárság az a jogi-politikai keret, amelyben az egyén számára a nemzetek és államok viszonyait rendezik az EU keretében. A kettős állampolgárság lehetővé teszi az egyén számára a kapcsolat fejlesztését a nemzetállammal, egyszersmind Európával. Ez strukturálisan teljes mértékben összevethető a szövetségi Jugoszlávia gyakorlatával, amelyben polgárai voltunk az állandó lakóhelyünket magában foglaló köztársaságnak, és ugyanakkor állampolgárai a szövetségi államnak is.

A kettős állampolgárság gondolatát a titói Jugoszlávia a „népek börtönétől” vette át, ahogy kritikusan az Osztrák–Magyar Monarchiát nevezték, miután az összeomlott, és 1918-ban létrejött a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, amelyet 1929-ben átkereszteltek Jugoszláviának.

Josip Broz Tito, a dörzsölt kommunista aktivista, a karizmatikus gerillavezér és nagy formátumú populista államférfi állította, hogy Jugoszlávia a tisztító semmiből született, vagyis a fasiszta és nacionalista megszállók feletti győzelemből, 1945 májusában. E térségek teljes múltját leírták mint a „rohadt burzsoá kultúrát” annak hordozóival együtt, a háború hivatalos vége után bírósági tárgyalás nélkül legyilkoltak tömegével.

Tito ugyanakkor ihletett, merített a stílus és a politika Habsburgok által kialakított tárházából. A jugoszláv diktátor itt talált ösztönzést hochtapler tempóhoz, a pompához és a ceremóniákhoz, valamint ahhoz, hogyan kell bánni a szemben álló vallási és nemzeti közösségekkel, biztosítva, hogy viszonylag békésen élhessenek az egységes politikai hatalom alatt.

A gyengeségből kellett erényt kovácsolnia. Csak a módszerről szóló elméletek különböztek. Mi legyen a

tartalma az összekötő ideológiának, hogy meghaladja, de ne szüntesse meg a köztársaságok különböző vallási, nyelvi és nemzeti kultúráit? Melyek a megfelelő és megengedhető intézkedések a cél érdekében?

Egy szemléletes példa: a tekintélyes szerb író, Dobrica Ćosić (1921–2014), 1986-ban a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, Slobodan Milošević nacionalista politikájának ideológiai alapot adó *Memorandumának* szerzője 1961-ben vitába keveredett Dušan Pirjevec-Ahac (1921–1977) szlovén értelmiségivel. A vita beszédes történelmi környezetben zajlott: abban az évben kapta az irodalmi Nobel-díjat Ivo Andrić (1892–1975) író, aki horvát neveltetésű, boszniai katolikus származású és jugoszláv tudatú volt.

A vezető kritikai gondolkodó és közkedvelt irodalomprofesszor Pirjevec adta Edvard Kocbek mellett a legfontosabb ihletet a Nova revija folyóiratnak, a szlovén antikommunista nacionalizmus legfőbb fórumának megindításához a nyolcvanas években. A vitában a nemzetnek a kulturális és politikai függetlenséghez való jogát – vagyis a nacionalizmust – képviselte. Ćosić a köztársaságok eltörléséért szállt síkra, az „integráns jugoszlávizmust” védelmezve. Pirjevec ezen álláspont határozott kritikáját fogalmazta meg, de nem ő volt az egyetlen, aki a nacionalizmust állította szembe a szerinte szerb unitarizmust megtestesítő jugoszláv integrálizmussal.

A zágrábi tömegmozgalmak és a belgrádi – kisebb mértékben ljubljanai – újbaloldal tiltakozásai megmutatták a jugoszláv projekt határait. A jutalmazás és büntetés Habsburg-taktikája csak rövid távon volt gyümölcsöző. A Habsburgok repressziót és

koncessziót vetettek be a nacionalista törekvések ellen. Tito hasonlóképpen járt el. A reformokra érzékeny kommunistákat eltávolította a köztársaságok éléről, az 1974-es alkotmánnyal meggyengítette a szövetségi intézményeket. Észrevehetően erősödött a Jugoszláv Néphadsereg, a JLA súlya, a politikai rendszert és a nemzeti egységet illetően a köztársaságok nagyobb önállóságot kaptak.

Mint ismeretes, ez a politika hosszú távon kudarcot vallott.

Tito halála után, 1980-ban a vezető politikusok – a „Tito után is Tito!” együgyű jelszavával a képzelőerő hiányáról tettek tanúbizonyságot. A „jugoszlávság” összekötő eszméjét kezdték kiszorítani a militáns nacionalista politikák. Különösen a szerbeké. Miután Slobodan Milošević, a jugoszláv katasztrófa építészé hozzálatott a „minden szerbet egy országban” egyesítő sovinszta programjához, az egyes köztársaságok elitjeinek nem

sok választásuk maradt. Az önálló állam nacionalista követelését velem együtt sok szlovén találta a sok rossz közül a legjobb megoldásnak.

A nyolcvanas évek második felében a szlovén politikusokat és az egyszerű embereket is a nacionalizmus hatotta át. Jugoszláviát nem akartuk mindenáron elhagyni. A közös létezés különböző módozataira számos javaslat született: laza föderáció, aszimmetrikus konföderáció, svájci kantonrendszer, brit „nemzetközösség”. Valamennyi javaslat Milošević szemétkosarába került. Csak az összes tárgyalás konok elutasítása után fordult szembe a szlovén többségi vélemény a „Szerbia folytatása más eszközökkel” terve ellen, ahogyan Milošević a Tito utáni Jugoszláviát megfogalmazta 1989-ben, a rigómezei csata 600. évfordulója alkalmával tartott, nagy feltűnést keltő beszédében.

Gállos Orsolya fordítása

A búcsúzóul közölt részlet a Napkút Kiadó gondozásában a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválra megjelenő könyvből való.

Előfizetés

A Napút esztendőnként tíz tematikus összeállítás, mindegyikben Káva Téka-füzetmelléklet s nyolc színes képzőművészeti oldal – előfizetéssel juthat el legbiztonságosabban, kényelmesen rendszeres olvasójához. Ha a napkut.hu honlapunkon fellelhető eddigi 170 számunk gazdagsága megnyerő s biztosíték lehet ez évi számainkra – várjuk előfizetését.

2016-ra is hatezer forint. (Sárga csekk csak ezért került a lapok közé.)

Ha úgy ítéli meg, szóljon barátainak, ismerőseinek – legyenek olvasói lapunknak. Akár segít másoknál az Ön figyelemfelhívása, akár nem – régi s új előfizetőinknek is könyvcsomaggal kedveskedünk. Benne: a Napkút Kiadó könyveiből.

Köszönjük: a szerkesztőség.